

Чайковський Я.

СУЧАСНІ ФОРМИ КРЕДІТНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ З ПОЗИЧАЛЬНИКАМИ

Відносини у сфері кредиту будуються за визначеною системою. В економічній літературі терміну “система банківського кредитування” не приділено належної уваги. Система банківського кредитування розкриває безпосередньо організацію етапів кредитного процесу. За своєю структурою система банківського кредитування включає ряд елементів: принципи, суб’єкти та об’єкти кредитування, кредитна політика, види кредитів, методи кредитування, види кредитних рахунків, спосіб регулювання позикової заборгованості, форми і порядок контролю за цільовим використанням залучених коштів і своєчасним їх поверненням, ліміти кредитування, кредитна документація, етапи кредитування, управління кредитним ризиком.

На наш погляд, основним елементом у системі банківського кредитування є методи кредитування, тому що вони визначають ряд інших елементів цієї системи. У зв’язку з цим актуального значення набуває вирішення проблеми вдосконалення механізму видачі та погашення банківських кредитів.

Вивченню питань організації системи банківського кредитування присвячено чимало праць багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів, до яких належать О. Дзюблюк [5; 6], А. Мороз [1], О. Лаврушін [2], В. Колесніков, Л. Кролівецька [3], В. Єдрінова [7], Б. Івасів [8] та ін. Але деякі теоретичні положення щодо методів банківського кредитування, на нашу думку, вимагають певного уточнення, з метою удосконалення їх практичного застосування у сучасних умовах.

Під методами кредитування переважно розуміють способи видачі та погашення кредиту відповідно до принципів кредитування [7, с. 2].

У сучасній банківській практиці застосовуються три основні методи кредитування:

- 1) цільовий кредит;
- 2) кредитна лінія;
- 3) кредитування поточного рахунку по мірі поступлення платіжних документів до нього в межах відкритого ліміту кредитування (“овердрафт”).

Найпоширеніші у вітчизняній практиці цільові кредити [8, с. 56]. Слід зазначити, що точного визначення "цільовий кредит" в економічній літературі немає. У Положенні Національного банку України "Про кредитування" такий кредит не виокремлюється.

Суть цільового кредиту в тому, що питання про надання позики вирішуються кожен раз в індивідуальному порядку за заявою позичальника [9, с. 208]. Кредит видається на задоволення визначеної цільової потреби в коштах. Цей метод застосовується при наданні кредитів на конкретні цілі.

Цільові кредити мають одноразовий характер і взаємопов'язані з цілеспрямованим задоволенням потреби економічних суб'єктів у додатковому оборотному капіталі, обумовленої конкретними комерційними операціями.

Цільові кредити мають визначені ознаки, а саме:

- задовольняють індивідуальні потреби позичальника. За своєю природою дані потреби можуть мати багаторазовий характер;
- мають справу з частковими потребами в рамках того чи іншого об'єкта кредитування;
- видаються з кредитних рахунків, які не пов'язані з поточним рахунком, по кожному частковому об'єкту, що підвищує відповідальність за використання залучених коштів;
- підприємству відразу може бути відкрито декілька кредитних рахунків, якщо воно одночасно користується кредитом під декілька об'єктів і позики видаються на різних умовах, на різні терміни під різні проценти. Такий відособлений облік кредитів необхідний для банківського контролю за їх цільовим використанням і своєчасним погашенням.

Суть другого методу в наданні банком кредиту в межах попередньо визначеного ліміту кредитування, тобто кредитних ліній. Це письмова угода між банком і потенційним позичальником, у якій вказано термін та умови надання кредиту на перспективу. Цей документ підтверджує, що банк дає згоду надавати кредити у заздалегідь визначених сумах протягом певного часу і на умовах, передбачених угодою. Поки діє кредитна лінія, клієнт може у будь-який момент отримати позику без додаткового оформлення та спеціальних переговорів із банком.

Кредитна лінія має переваги перед разовою угодою для обох сторін: для позичальника – це більш визначена перспектива комерційної діяльності, економія накладних витрат і часу, безпосередньо пов'язаних з веденням переговорів і укладенням кожної окремої кредитної угоди. Це ж відноситься і до кредитора. Особливістю кредитних ліній у зарубіжній практиці є те, що вони не є безумовним контрактом, обумовленим для банку. Зокрема умови угоди про кредитну лінію можуть бути переглянуті обома учасниками операції. Так, за банком зберігається право відмовити клієнту у видачі позики в рамках затвердженого ліміту, якщо він визначить погіршення фінансового стану позичальника або порушення умов кредитного договору. Початково погоджена величина кредитної лінії може бути скоректована банком у випадку різкої зміни кон'юнктури або в зв'язку з юридичними обмеженнями (зокрема, перевищення законодавчо встановленого ліміту позик одному контрагенту). Позичальник в силу тих чи інших причин може не використати кредитну лінію повністю або частково. Договір часто супроводжується умовою про зберігання клієнтом компенсаційного залишку на поточному рахунку в банку-кредиторі в розмірі не менше 20 % від суми кредитної лінії.

Українська практика кредитування у межах кредитної лінії суттєво відрізняється від зарубіжної. Так, у випадку зниження класу позичальника українські банки часто навіть не переглядають ліміти кредитної лінії. У зарубіжній практиці кредитна лінія відкривається на термін до 1 року або від 3 до 5 років. В українській практиці кредитна лінія відкривається на термін не більше 1 року і коротші терміни.

До числа найважливіших проблем кредитування у межах кредитної лінії слід віднести обґрунтування способу визначення ліміту кредитування.

Розрахунок ліміту кредитування позичальника в межах кредитної лінії доцільно проводити на основі даних балансу підприємства, де відображені ліквідні активи, котрі є основним джерелом погашення заборгованості.

Для визначення суми ліквідних коштів активи позичальника за ступенем ліквідності поділяються на чотири групи:

- 1) найбільш ліквідні активи (Ал);
- 2) активи, що швидко реалізуються (Аш);
- 3) активи, що реалізуються повільно (Ап);
- 4) активи, котрі важко реалізуються (Ав).

Для кожної групи до суми ліквідних коштів застосовуються свої поправочні коефіцієнти дисконтування, виходячи з класу позичальника з врахуванням його галузевої належності. Розмір кредитної лінії (РКЛ) рекомендується розраховувати за формулою:

$$PKL = (K1 \times Al + K2 \times Ash + K3 \times Ap + K4 \times Av) - (K3 + BK),$$

де $K1-K4$ – поправочні коефіцієнти;

$K3$ – кредиторська заборгованість;

ВК – власний капітал.

На доповнення до аналізу балансових показників модель передбачає можливість коректування ліміту кредитування залежно від чинників, котрі важко піддаються формалізації. Зокрема доцільно враховувати особливості кругообігу коштів позичальника – його рівномірний (несезонний) або нерівномірний (сезонний) характер. Оцінка впливу вказаних чинників на кредитоспроможність і ліміт кредитування потенційних позичальників проводиться емпіричним шляхом класифікації цих чинників, присвоєння їм числових значень, виражених у балах, і включення їх у модель.

Таким чином, визначення ліміту кредитування позичальника у межах кредитної лінії необхідно проводити послідовно в три етапи:

- 1) оцінка кредитоспроможності позичальника;
- 2) дисконтування активів позичальника з урахуванням виділення чотирьох груп ліквідності активів і встановлення коефіцієнта дисконтування залежно від групи ліквідності та класу кредитоспроможності позичальника;
- 3) зіставлення суми ліміту кредитування або суми кредитного ризику з граничною величиною максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, виходячи з нормативних вимог Національного банку України.

Вітчизняним банківським установам варто використовувати наступний зарубіжний досвід функціонування кредитних ліній:

- спеціальну процедуру відкриття кредиту, котра передбачає попередню домовленість клієнта з банком про можливість безперешкодного одержання кредиту в момент виникнення потреби у банківській позиції;
- застосування постійних кредитних ліній (evergreen), де відсутні фіксовані дати погашення кредитів;
- використання кредитних ліній обов'язкового характеру: відновлювальні і не відновлювальні;
- застосування кредитних ліній, за умовами котрих банк погоджує з позичальником загальний ліміт для всієї материнської компанії. Окремі підприємства всередині компанії можуть одержувати кредити в межах визначених сублімітів "під загальною парасолькою".

На наш погляд, у Положенні Національного банку України "Про кредитування" доцільно було б виокремити всі види кредитних ліній.

Таблиця 1

Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України в 2004–2005 роках (за видами кредитів) [4, с. 105 – 106]

Види кредитів	2004 р.		2005 р.		Відхилення	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Усього, з них:	88579	100	143418	100	+54839	–
1. Кредити в поточну діяльність, з них:	80406	90,8	121034	84,4	+40628	–6,4
ОВЕРДРАФТ	1683	1,9	3570	2,5	+1887	+0,6
За операціями РЕПО	51	0,1	136	0,1	+85	–
За вкращованими векселями	1380	1,6	25801	18,0	+24421	+16,4
За факторинговими векселями	139	0,2	418	0,3	+279	+0,1
Інші кредити в поточну діяльність	77153	87,2	91109	63,5	+13956	–23,7
2. Кредити в інвестиційну діяльність, з них:	8173	9,2	22384	15,6	+14211	+6,4
ФІНАНСОВИЙ ЛІЗИНГ	91	0,1	194	0,1	+103	–
Інші кредити в інвестиційну діяльність	8082	9,1	22190	15,5	+14108	+6,4

Одним з методів кредитування, що широко використовується банківськими установами розвинутих країн світу і перспективний в Україні, є овердрафт. Банки можуть надавати короткотермінові кредити у формі "овердрафту" клієнтам, які користуються надійною репутацією і довірою, мають постійну платоспроможність. По суті, овердрафт – це короткотерміновий кредит, який надається шляхом списання коштів по рахунку клієнта банком, понад залишку коштів на рахунку. В результаті цього на рахунку клієнта утворюється дебетове сальдо. Погашення дебетового сальдо по овердрафту здійснюється автоматично за рахунок щоденних надходжень на поточний рахунок позичальника. Овердрафт відкривається найбільш надійним підприємствам, що мають стабільні надходження на поточний рахунок та швидкий обіг коштів на протязі місяця. Овердрафт використовується для ліквідації розриву між витратами та надходженнями коштів на поточний рахунок позичальника. Загальний термін дії договору овердрафту, як правило, не повинен перевищувати 1 року. Максимальний розмір ліміту

встановлюється залежно від потреб позичальника та з врахуванням середньомісячного надходження коштів на рахунок підприємства. Процент по овердрафту нараховується щоденно на непогашений залишок, і клієнт платить тільки за фактично використані ним суми.

У нашій країні овердрафт розвивається порівняно швидко, але його питома вага в кредитному портфелі банківських установ поки що незначна (2,5% на 01.01.2006 р., див. табл. 1) [4, с. 106].

Вітчизняна практика застосування овердрафту також відрізняється від зарубіжної практики. Принципова різниця – в термінах кредитування. Так, терміни овердрафту у Великобританії – від декількох місяців до декількох років [10, с. 197], у той час як в українській практиці загальний термін дії договору за овердрафтом не більше одного року.

Зарубіжний досвід застосування у банківській практиці кредитування у формі овердрафту свідчить, що:

- банки надають такі кредити клієнтам з метою оптимізації платіжного обороту та виконання в повному обсязі зобов'язань клієнтів за поточними платежами;
- цільового характеру такий кредит не має;
- овердрафт – короткотермінове кредитування позичальника;
- кредит у формі овердрафту може видаватися як під відповідне забезпечення, так і бланковий;
- плата за користування овердрафтом може включати також комісійну винагороду;
- використання позичальником овердрафту не виключає оформлення ним у банку й інших кредитів, якщо очікується збільшення потреб у залучених коштах, що перевищують запланований розмір дебетового сальдо за овердрафтом;
- відносини за овердрафтом регулюються особливим договором між банком і клієнтом.

Метод кредитування обумовлює форму кредитного рахунка, котрий використовується для видачі та погашення кредиту.

У даний час в практиці кредитування вже не використовуються спеціальні кредитні та контокорентні рахунки (активно-пасивні або поточно-кредитні). Однак в умовах ринкової економіки класичним методом кредитування визначено контокорент [8, с. 55]. Цей вид банківського кредиту надається клієнтам, що мають у даному банку поточний рахунок. Контокорентний кредит органічно поєднує кредитне і розрахунково-касове обслуговування клієнта на основі відкриття єдиного активно-пасивного контокорентного рахунка. Банк бере на себе всі операції клієнта за поточними вимогами та зобов'язаннями. Обсяг і терміни контокорентного кредиту визначаються господарськими потребами клієнта, але в межах встановленого в кредитному договорі ліміту. Ліміт кредитування для кожного позичальника встановлюється індивідуально залежно від його фінансового стану і репутації. У межах ліміту кредитування позичальник отримує широкі можливості для маневрування обіговими коштами. Клієнт на основі контокорентного кредиту може оперативним чином без узгодження з банком поновлювати свій поточний рахунок відповідною сумою грошей.

Таким чином, контокорент – це договір про взаємне кредитування. Надається з метою прискорення платіжного обороту клієнта. Банк відкриває клієнту єдиний контокорентний рахунок (поточний у такому разі закриває). По дебету цього рахунка йдуть всі платежі клієнта, пов'язані з його виробничою діяльністю і розподілом прибутку, а в кредит зараховуються виручка та інші поступлення на користь підприємства. Кредитове сальдо рахунку свідчить про наявність у підприємства в обороті у даний момент власних коштів, а дебетове сальдо – про залучення в оборот банківського кредиту, за котрий стягується процент. Контокорентний рахунок не виключає оформлення клієнтом у банку інших видів банківського кредиту, котрі надаються з кредитних рахунків, а зараховують або в кредит контокорентного рахунку, або спрямовуються безпосередньо на оплату рахунків постачальників.

Слід зазначити, що кредитна лінія, овердрафт і контокорентний кредит надаються у комплексі з розрахунково-касовим обслуговуванням тільки фінансово стійким підприємствам, котрі не допускали випадків протермінування повернення кредитів і несвоєчасної сплати відсотків, здійснюють прибуткову діяльність, стабільну виробничу або торговельну діяльність, що характеризується швидким обертанням коштів, мають постійні замовлення на виробництво та реалізацію продукції. Механізм надання кредитної лінії, овердрафту і контокорентного кредиту передбачає наявність постійних ділових взаємовідносин між банком і клієнтом, повну поінформованість банку щодо стану справ свого позичальника та високий рівень довіри до нього.

Протягом 1998 – 1999 рр. питома вага збиткових підприємств у загальній кількості господарських суб'єктів була на рівні 54,5 – 55,7%. Природно, ці підприємства виключались з числа суб'єктів кредитування. Лише в 2000 – 2005 рр. питома вага збиткових підприємств скоротилася і становила 37,7 – 34,2% відповідно [4, с. 45, 49].

Описані вище принципи положення побудови кредитних відносин з видачі цільового кредиту, кредитної лінії, овердрафту, контокоренту, на нашу думку, можуть бути успішно використані

вітчизняними банківськими установами для розробки відповідних положень з врахуванням чинного законодавства у сфері кредитування, фінансів, податків, обліку та звітності.

Література

1. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М.І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476с.
2. Банковское дело: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576с.
3. Банковское дело: Учебник. – 2-е изд., стереотип./ Под ред. проф. В.И.Колесникова, проф. Л. П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 480 с.
4. Бюлетень Національного банку України. – 2006. – № 2. – 168 с.
5. Дзюблюк О. В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1996. – 140 с.
6. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки.–К.: Поліграфкнига, 2000.–512 с.
7. Едрінова В. Н., Хасянова С. Ю. Классификация банковских кредитов и методов кредитования // Финансы и кредит. – 2002.–№ 1 (91).–С.2– 5.
8. Івасів Б. С. Кредитний механізм і деякі його форми // Вісник Національного банку України, 1997. – № 11. – С. 54 – 56.
9. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 608 с.
10. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: «Все для вас», 1993. – 320 с.